

Kertész Tamás

IT'ZIG NEM MÉSZ AUSCHWIT'ZIG

Adatok a jászberényi Holocaust történetéhez

E sorok írója Jászberényben született 1954-ben. A forradalom után, 1957-ben szüleivel kivándorolt Svédországba, ahol édesanyjának egy nagynénje élt. Az első öt évben a Göteborg melletti Boras városában éltünk, ahol az óvodát és az általános iskolába jártam. Szüleimet kemény megpróbáltatások érték. A szocialista éveket kicserélték a szabadságra, viszont az anyagi jólétet felcserélték a szegénységre. A munkanélküliség, a mentalitásbeli különbségek és megannyi egyéb probléma tragédiához vezetett. Édesapámat, akit hol a korábbi évek történései, hol pedig kínzó honvágy gyötörték. Időközben Stockholmba költöztünk, ahol öngyilkossággal vetett véget életének. Pedig életfeltételeink egyre inkább konszolidálódtak, néhány hónappal halála után megkaptuk a svéd állampolgárságot, útlevelünk birtokában Jászberénybe is ellátogathattunk volna. Talán akkor megnyugodott volna...

Az élet ment tovább. Az általános iskola és gimnázium után francia, angol és spanyol nyelveket tanultam a Stockholmi Egyetemen. Diplomám megszerzését követően az egyetemi könyvtárban helyezkedtem el, ahol - többek között - a magyar könyvállománnyal foglalkoztam.

A könyvtárban dolgozó kollegákkal két évvel ezelőtt *Szélsőséges nacionalizmus, nácizmus, Holocaust* címmel tananyagot állítottunk össze svéd gimnazisták számára. Ez a jászberényi zsidóság történetét is felölelő összeállítás svéd nyelven olvasható az interneten. (www.sub.su.se/forint/forint.htm). Kollegáim végezték a történelmi tényadatokat ill. a háttér feltárását, magam pedig családom, rokonaim és ismerőseim sorsának bemutatásával járultam hozzá a tananyag elkészítéséhez.

Összeállításunk egy jászberényi térképpel kezdődik. Ezen bejelöltük a zsidók házait, a főteret az üzleteket, a zsinagógát, a temetőt, a gettót, a Rákóczi utat, a Tanítóképzőt és a vasútállomást. Valamennyi kiemelt pont a jászberényi zsidóság történetéhez kapcsolódik. Kutatásaim középpontjában a zsidó temetőben lévő mártír emlékmű állt. Aprólékos, kitartó munkával, levéltárakban, könyvtárakban kutakodva, kortársak visszaemlékezéseit meghallgatva képet alkothattam a jászberényi zsidóságról, mindennapjaikról, a város életében betöltött

szerepükről. A vállalt feladat igen szerteágazó volt, hiszen az adatok feltárása érdekében nemcsak Magyarországon kellett kutatnom, hanem vezettek Romániában, Svédországban, Izraelben és az Egyesült Államokban is. Gyűjtő és feltáró munkámat négy éve kezdtem és könyvtári munkám mellett – amennyire időm, ill. lehetőségeim engedik – azóta is folytatom. A következőkben az eddig feltárt anyagokból – főleg családunk emlékeiből – válogatott tényanyagok közzétételére vállalkozom.

Bévkocsis utca 12

Ebben a házban lakott Kertész Sándor és családja. (1. sz. kép) Sándor 1903 április 14-én született Jászberényben¹, szülei Kertész Dávid lakatos és Grünwald Záli voltak. Felesége Neumann Borbála és gyermekeik Ági, Marika és Magda voltak. A rövid, mintegy húsz házból álló utcát szinte csak zsidók lakták. Sándor a francia Foncičre biztosító vállalatnál dolgozott. Nem voltak szegények, de gazdagnak sem nevezhetők. Házuk nem volt nagy vagy hivalkodó, de megfelelő kényelmet nyújtott a család részére.

Sándort munkaszolgálatra hívták be a háborús években. 1944 tavaszán egy májusi napon feleségének és a gyerekeknek el kellett hagyniuk otthonukat. Saját házukból és a zsinagóga² közelében lévő negyedbe kellett költözniük, ahol a polgármester, Pénzes Sándor kijelölte a gettót a város zsidóságának. (2. sz. kép) 1944. június 30-án, pénteken, Neumann Boriskát és a gyerekeket Auschwitzbe deportálták, Auschwitzbe július 7-én vagy 9-én érkeztek. Baloldalra vezényelték, majd a gázkamrában meggyilkolták őket. (3. sz. kép) Ági 12 éves és 12 napos volt, Marika egy hét múlva lett volna 10 éves. Magdikának 3 nap hiányzott negyedik éve betöltéséhez, édesanyjuk 35 éves volt... Eközben Kertész Sándor munkaszolgálatosként tengette életét Nyugat-Magyarországon. További fejleményként a mauthauseni koncentrációs táborba került, ahonnan később a halálmenetel Gunskirchenbe vitték. Családtagjaival ellentétben ő túlélte a Holocaustot.

A háború után Kertész Sándor újra megnősült, 1946-ban Budapesten vette el Gross Alicét. 1948-ban Jászberénybe költöztek, ahol divatáru üzletet nyitottak. Az üzletet 1952-ben államosították.

Kertész Sándor és családja

¹ 1964 március 9-én halt meg Stockholmban

² A zsinagóga a mai Városi Könyvtár helyén állt

A Bérkocsis utcai házunk ma is meg van. A régi házakból is áll még néhány, de a zsidók már nincsenek meg. Csak a 86 éves nagynénim él még ott. Nemsokára az egész város „zsidómentessé” válik. Csak a temető tanúskodik az egykori zsidó életéről.

Nagyapám 1923-ban halt meg tüdőgyulladásban. Nagymama egy ideig a gyermekeivel lakta a házat. Később édesapám átvette a házat és ott élt családjával, felesége és három lányával. Az 1930-as években itt volt az irodája egy melléképületben.

Édesapám és az első felesége 1930-ban esküdtek meg. Lányaik, a fél nővéreim a város zsidó iskolájába jártak. A legidősebb nővérem majdnem befejezte a hat tanéves iskolát, a legifjabb még el sem kezdhette.

Édesapám többször volt munkaszolgálatos az 1940-es évek elején, a 17-50 év közötti munkaképes zsidó férfiakat mind behívták. (4. sz. kép) 1941-től viszont már nem viselhettek egyenruhát, csak egyensapkát volt szabad hordaniuk. Egy „keretlegény” felügyelt rájuk, aki olykor rendes volt, de leginkább szadista módon viselkedett velük szemben. Apám két bátyjával együtt Nyugat-Magyarországon szolgált. Nem tudom pontosan, hogy kellett csinálniuk. Sokan árkot, sáncot ástak, állítólag azért, hogy az orosz harcokosik további vonulását megakadályozzák. Később Mauthausenbe vitték, ahol egy kőbányában nagyon sokan meghaltak. Nem bírták a kemény munkát, de sokan váltak áldozattá az éhezés és a betegségek következtében. Munkaszolgálatos időszakának végén flekktífuszban betegedett meg, de kigyógyult belőle. Az átéltek sok év múltán is kínzó emlékei maradtak. Amikor a borzalmakról álmodott, akkor reggel izzadtan, kimerülten ébredt.

A jászberényi gettó 1944-ben

1944 május közepén a jászberényi zsidókat gettóba kényszerítették. El kellett hagyniuk otthonaikat és a tulajdonaik legnagyobb részét. A legfontosabb tárgyaikat bevitték a gettóba, ahová nem csak a város zsidó lakosságát zsúfolták, hanem a környező falvakét is. Élelemzésük meglehetősen szegényes volt. Akadt, aki kapott némi segítséget. Emlékeznek olyanokra, akik csomagot dobtak gettóba zárt barátaiknak. Ők ezt a szigorú tiltások ellenére megtették.

Egy pénteki napon 1944 június 30-án kihajtották a gettó lakóit és a Tanítóképző épületében megmotozták őket. A motozást nőknél bábák végezték, akik felnyúltak az alsó testrészebe. A vasútállomáson bevagonírozták, majd a monori téglagyárba vitték a transzportot. Ettől kezdve gépfegyveres csendőrök őrizték őket. Néhány napig a csupasz ég alatt aludtak és

csak annyit ettek, amennyit magukkal hoztak. Ha sütött a nap, megvoltak, sokkal kellemetlenebb volt, ha esett az eső.

Az Auschwitzba való deportálás

A jászberényi zsidókat mindannyian Auschwitz-Birkenaubába szállították. Az utolsó transzportokkal érkeztek, mivel Horthy Miklós július 7-én leállította a deportálásokat.

Lelkileg megtörtén vagonírozták be őket. A legtöbben élelem és víz nélkül utaztak. Útjuk több napig tartott, a vagonokon csak egy kis berácsozott nyíláson keresztül jutottak levegőhöz. Egy vagonban egyetlen vödörbe vizeltek és ugyanoda került a székletük is. Ilyen körülmények közepette lelte halálát a 96 éves dédnagymamám.

Az élők és a holtak vagonja július 9-én érkezett meg Auschwitzba. Kinyitották a vagonokat, akadt, aki gyorsan kiugrott, a többieket kirángatták. A nőket és a férfiakat elkülönítették. Valahányan mondtak néhány szót egymásnak, de a legtöbben csak elszakadtak egymástól. Folytatódott a válogatás: a gyermekes anyákat, öregeket balra, munkaképeseket jobbra állították. Nővéreimnek, édesanyjuknak, nagymamámnak, családjunk néhány további tagjának jobbra kellett állniuk. Ennyit sikerült visszaidézni a beszámoló alapján, többet nem tudok.

Tanúk nincsenek. Köztudott viszont, hogy az auschwitzi Sonderkommando dolgozott, ahogyan csak tudott. 1944 tavaszán és nyarán maximálisan kihasználták a gázkamrákat. Nappal füst, éjjel pedig a láng szállt a kéményből. Az emberi hús édeskés szagát lehetett érezni Auschwitz-Birkenauban – az élet végállomásán. (5. sz. kép)

A zsidók töredéke tért vissza Jászberénybe

Édesapám visszatért. A ház megtalálta, de szeretettjeit nem. A család többi tagjai közül is sokan hiányoztak. Kínlódásai, csalódásai, testi- és lelki gyötrelmei dacára ragaszkodott az élethez. Legalábbis ekkor.

1945-ben szüleim ismét találkoztak Budapesten. Apám ugyan nős volt, de háború előtt fenntartotta viszonyát Gross Alicével. 1946-ban összeházasodtak, és 1948-ban Jászberénybe költöztek. Divatáruüzletüket 1952-ben államosították, de 1954-ben újra visszakapták az iparengedélyt. 1957-ig, ameddig ki nem vándoroltak Svédországba fenntartották az üzletet.

A Rákosi érában az állandósuló félelem ellenére, anyagi biztonságban éltek. Emlékeik szerint egy igen megtizedelt kis zsidó közösség élt a városban. Az 1956-os forradalom

alatt és után főleg édesanyám volt nyugtalan. A szovjet harckocsik házunk előtt dübörögtek el. Két éves voltam, amikor a pincében lévő óvóhelyre menekültem. Tüzes fénycsóvát láttam és tíz napig egy szót sem szóltam. Házfalakra kiírták: „Itzig nem mész Auschwitzig”. Édesanyámnak elege lett mindebből. A helyzet egyre nyugtalanítóbbá vált. Egyre inkább gondolta: Magyarország az 1950-es években sem volt jó ország és ebből kiindulva arra jutott, hogy a jövőben sem lesz egy jó ország. Nem itt akarta gyermekét felnevelni. Kapóra jött, hogy Svédországban élt egy nagynénje.

A nagyváradai származású nagynéni 1945-ben egy németországi koncentrációs táborból került Svédországba az ún. Bernadotte-transzporttal. (Ez volt a híres ”fehérbusz”-mentőakció.) A svéd kormány, a külügyminisztérium, a svéd vöröskereszt és vezetője gróf Folke Bernadotte ált az életmentés mögött. Egy ilyen szállítmánnyal került az említett jászberényi hölgy Stockholmba Bergen-Belsenből. Neve: Dr Krémer Miklósné Ehrlich Vera, aki Stockholmban halt meg, dokumentált élettörténete a bevezetőben említett webcímen címen található.

Kertész Sándor kivándorol Svédországba

Édesanyám 43, édesapám 54 éves volt, se lakás, se munka nem várta őket Svédországban. Végül. Boras városában jutottunk lakáshoz és édesanyám is talált munkát egy textilüzemben. Édesapámat viszont felemésztette a nyelvi nehézség és az idegenség érzése. Korábban ő tartotta el a családot. Ismert és megbecsült volt Jászberényben. Svédországban „szaros külföldivé” vált. Valósággal megtört, a nyitott, kapcsolatot létesítő, beszédes és humoros ember magába roskadt. Öt nehéz év után végre lakáshoz jutottunk Stockholmban. Édesapám is munkát kapott a Technikai Múzeum levéltárában. Anyagi helyzetünk már nem volt katasztrofális, de korán sem olyan, mint Magyarországon. Megvolt élelemre, ruhára és lakásra valónk, de attól semmivel sem több. Honvágy gyötörte, reménytelennek látta helyzetét. Ráadásul az ő korábban még nehezebb volt az új körülményekhez igazodni. Házasságuk - a nagy szerelem dacára - nem volt harmonikus.

Egy napon összeadódtak a kínzó problémák: a munkaszolgálat, a koncentrációs tábor, a család elvesztésének, a kivándorlásnak, a házasság megromlásának élményei és betelt a pohár. Így szól a magam magyarázata, de bizonyosságom nincs. 1964-ben, éjjel, március 9-re virradóra, fürdőszobánkban felakasztotta magát.

Képmellékletek

1. Bérkocsis utca 12 ház
2. Levelezőlap a gettóból
3. Nővéreim
4. Kertész Sándor munkaszolgálatos képe
5. Mártíremlékmű a jászberényi zsidó temetőben